

LIJKVERBRANDING.

DOOR

Dr. D. LUBACH.

(*Vervolg van blz. 252*).

Ik ga nu over tot de bezwaren die men tegen de invoering der lijkverbranding inbrengt.

Het eerste is niet zoo zeer een bezwaar tegen de lijkverbranding zelve, als wel tegen den eisch van het geheel vervangen van de begraving door de lijkverbranding wegens sanitaire redenen. Zij, die dat bezwaar deelen, ontkennen niet dat de begraafplaatsen nadeelig *kunnen* zijn voor de openbare gezondheid. Maar zij beweren tevens dat tegen één geval, waarin zoodanig nadeel bewezen kan worden, misschien honderd gevallen overstaan, in welke men daarvan niets bespeurt en nooit heeft bespeurd. Zelfs het onderzoek van het water uit putten, die vlak bij begraafplaatsen liggen, op organische stoffen, leverde vaak negatieve uitkomsten. Daarentegen lag bij die begraafplaatsen, wier schadelijkheid gebleken was, de oorzaak dier schadelijkheid vrij wel voor de hand. Zij waren slecht geplaatst, slecht beheerd, slecht onderhouden; zij waren te klein, overvuld enz. Maar nu is het voorzeker niet logisch te zeggen: omdat eenige slechte begraafplaatsen schade aanrichten, moeten alle begraafplaatsen worden afgeschaft. Meer logisch is de conclusie: daarom moeten die slechte begraafplaatsen worden opgeheven en voorts gezorgd worden dat de

overige onschadelijk blijven. Voldoen de bepalingen der begrafeniswet niet, men make andere. Men geve b. v., zoo 't noodig en daarbij uitvoerbaar blijkt te zijn, gevolg aan het denkbeeld van Prof. HARTING, die voor ons land slechts 4 à 5 begraafplaatsen op de heide wil ingericht hebben. Men bevordere de snelle ontbinding en verrotting door het noodzaken tot het gebruik van daarop ingerichte kisten; door het verbieden van alles wat het vergaan der lijken kan vertragen, en wat dies meer zij. — Er is in deze redeneering zeer veel waars. De gevallen waarin de kerkhoven in het ooglopend en bewijsbaar nadeelig zijn voor de omwonenden, — die, waarin de dicht bij die kerkhoven gelegene putten water leveren, dat met rottingsproducten bedeed is, zijn niet zóo talrijk als men verwacht zou. En daargelaten de vraag of men bij het onderzoek naar de vermoedde schadelijkheid voor de omwonenden niet te uitsluitend aan typhus en dergelijke ziekten, te weinig aan voortdurende chronische ongesteldheden gedacht heeft, en of het water-onderzoek altijd naar eisch is verricht, is dit zeker, dat het alleszins mogelijk is kerkhoven zóo te plaatsen, in te richten en te onderhouden, en het begraven daarop aan zulke bepalingen te onderwerpen, dat zij onschadelijk zijn. Maar, gelijk ik zeide, dit is geen bezwaar tegen de lijkverbranding zelf, maar alleen eene loochening van de noodzakelijkheid om het begraven algemeen door de verbranding te doen vervangen. — Alle natuur- en geneeskundigen, ook die overigens geen voorstanders van de lijkverbranding zijn, komen nochtans daarin met elkander overeen, dat eene goed ingerichte lijkverbranding de lijken volkomen onschadelijk maakt en zelve onschadelijk is. Slechts één schrijver heeft, zoover ik ten minste weet, die schadelijkheid beweerd of althans als hoogst waarschijnlijk voorgesteld, en wel een Nederlander in eene tegen de lijkverbranding gerichte brochure. — De cholera, zegt hij, is van indischen oorsprong en in Indië heerscht de lijkverbranding. »Wie durft beweren», vraagt hij, »dat de cholera met deze niet in oorzakelijk

Dat zoo iets mogelijk is, lijdt geen twijfel. Of de voorstellen die men tot dat einde gedaan heeft, allen even praktisch zijn, is eene andere zaak. — Behalve hetgeen Prof. HARTING daaromtrent in dit Album (1875, 1877 en 1878) heeft aangevoerd, leze men in het boven aangehaald geschrift van DE PIETRA SANTA en DE NANSOUTY, wat zij op bladz. 60 en vgg. berichten over: *Systèmes proposés pour remplacer l'inhumation en opposition avec la crémation*. Zie ook: *Ueber Land und Meer*, 1883 No. 11, S. 214, over het voorstel van NEYDINGER te Philadelphia om lijken in het graf te verbranden.

verband staat?" — Dát durft ieder geneeskundige, die weet, dat in Indië slechts de groote minderheid der lijken verbrand wordt, en van deze de meeste zeer onvolkomen, en dat men daar overigens zeer zorgeloos met de lijken omgaat, — terwijl in de districten, waar de cholera, gelijk men 't noemt, spontaan, dat is niet door overbrenging van elders ontstaat, dus endemisch, inheemsch is, geen meer lijken verbrand worden dan in de overige, waar zij nooit uit zich zelve maar altijd door overbrenging ontstaat. — Voorts voert die bestrijder aan dat het lijkengift, dat is volgens hem het koolzuur (!), even goed bij de verbranding als bij de begraving, en bij de eerste zelfs in zeer groote hoeveelheid op eens ontstaat; — alsof het 't koolzuur was, wat hier als schadelijkheid in aanmerking komt! — Ook bewijst volgens hem het ontstaan van *veenrook*, dat de zuurstof der lucht niet bij machte is alle organische stoffen te verbranden! — Over al die ontdekkingen zal ik hier wel geen woorden behoeven te verspillen.

Door een hoogst achtenswaardig vaderlandsch geleerde is een ander, vrij wat gewichtiger bezwaar geopperd. Wij weten, zegt hij, dat de planten de stikstof, die zij voor hare normale ontwikkeling behoeven, 't zij uit den grond, 't zij uit de lucht opnemen alleen in den vorm van ammonia, hoogstens in dien van salpeterzuur. De voorname bron van het ontstaan van ammonia is de ontbinding van de doode organismen, en de menschelijke lijken, die in de aarde worden begraven, dragen zeer zeker veel tot dat ontstaan bij. Bij het verbranden van een lijk wordt echter geen ammonia, maar vrije stikstof geboren, en deze neemt de plant *niet* op. Werd nu eens de lijkverbranding algemeen, — welk een verlies van ammonia zou daarvan het gevolg zijn! Zouden na verloop van eeuwen de gevolgen daarvan niet neerkomen op eene vermindering van het plantenleven, dat is, op een bankroet van het organische leven op aarde, dat van den mensch ingesloten?

Toen dit bezwaar ettelijke jaren geleden door den bedoelden geleerde werd in 't licht gesteld, werd door deskundigen het gewicht daarvan erkend, maar tevens gevraagd, of men wel reeds zoo volkomen op de hoogte was omtrent de bron, waaraan de planten hare stikstof ontleenen? Immers het onderzoek daarnaar was nog in vollen gang en geenszins reeds afgesloten. Men was het omtrent die zaak nog geheel niet eens. En toen een Duitsch geleerde hetzelfde bezwaar in 't midden bracht, vestigden KÜCHENMEISTER, en na hem de ingenieur EASSIE, de aandacht op de onmetelijke hoeveelheden ammonia, die de zich steeds meer uitbreidende nijverheid aan de lucht mededeelt.

Men heeft thans met de studie van de rol, die de stikstof in den bodem en in de dampkringslucht speelt, vorderingen gemaakt. Ik laat het daar of het inderdaad zoo volkomen is bewezen, dat bij de verbranding al de stikstof van het lijk in vrijen toestand in de lucht ontwijkt, als ook of ammonia de eenige of althans bijna de eenige vorm is, onder welken de planten stikstof vermogen op te nemen. De vraag kan ook geopperd worden of de menschenlijken, wier oplosbare rottingsproducten voor een zeer groot gedeelte door water medegevoerd worden en ten slotte in de zee belanden, wel zoo veel afdoen op die vele ammoniaverbindingen die door een onnoemelijk aantal dierenlijken aan den grond worden geleverd. Maar DEHÉRAIN, TRUCHOT, SIMON e. a. hebben aangetoond, dat de humusachtige lichamen vrije stikstof in zich opnemen. Zouden deze niet in den grond verbindingen kunnen aangaan, wier producten aan de planten ten goede komen? Er moet toch wel zoo iets plaats hebben, want herhaalde proeven van BOUSSINGAULT en HERVÉ MANGON hebben bewezen, dat zich in den oogst van een bebouwd grond gewoonlijk meer stikstof bevindt, dan in de gebruikte mest voorhanden was, en dat niettegenstaande de grond zelf niet armer aan stikstof is geworden. Waar is die meerdere stikstof vandaan gekomen? De door den humus opgeloste vrije stikstof kan daartoe het hare bijdragen. — Maar daarenboven is de dampkring gebleken het tooneel te zijn van aanhoudende elektrische ontladingen; sommige van deze zijn, b. v. bij onweer, plotseling en sterk, maar voorbijgaand, — andere zwak, maar aanhoudend. Onder den invloed daarvan verbindt zich gestadig de stikstof met zuurstof tot salpeterigen en salpeterzuur, en, in mindere mate, met de waterstof van de in de lucht aanwezige en ontlede waterdamp tot ammonia. Reeds in de lucht ontstaan dientengevolge salpeterigzure en salpeterzure ammonia, die in uiterst fijn verdeelden toestand in de lucht drijven, totdat zij door regen op de aarde worden nedergeslagen en in deze indringen. Volgens de nieuwste waarnemingen, door MUNTZ en AUBIN op den Pic du Midi ingesteld, strekt de gordel, binnen welke die vorming van salpeterzure ammonia plaats vindt, zich uit van de oppervlakte der zee tot eene hoogte van 3000 M. — Het wordt alzoo meer en meer waarschijnlijk dat de dampkring, die onze aarde omgeeft, eene kolossale fabriek van ammonia en ammoniazouten is, waarvan de grondstoffen zijn: de bestanddeelen der lucht zelve: vrije zuurstof en vrije stikstof, — voorts de waterstof van den in de lucht aanwezigen waterdamp, en wellicht het ook steeds daarin aanwezige koolzuur. En men mag

als zeker aannemen dat ook de stikstof, die bij de lijkverbranding in de lucht komt, daarbij verbruikt wordt.

Tegen den tijd nu, waarop de lijkverbranding in de praktijk eenig overwicht op de begraving zal hebben verkregen, zal men omtrent die zaak wel zooveel zekerheid hebben bekomen, als recht geeft om of de lijkverbranding haren gang te laten gaan, of haar te verbieden. Vooralsnog bestaan voor het laatste uit dit oogpunt nog geen termen.

Ik kom nu tot bezwaren van een geheel anderen aard, — het zijn de religieuse, ethische en aesthetische.

In den jongsten tijd is, voorzoover ik weet, de crematie het uitvoerigst van godsdienstig standpunt bestreden door Dr. A. KUYPER in *Ons Program* (Amst. 1879).

Of, zooals Dr. KUYPER beweert, de lijkverbranding een artikel uitmaakt van het »liberaal program" behoef ik niet te onderzoeken. Ik zou daarvoor dat program moeten kennen, wat niet 't geval is. Bovendien heeft naar mijne overtuiging de kwestie niets met politiek te maken. Evenmin behoef ik hier stil te staan bij de bewering, dat het *toelaten* van de crematie voeren zal tot het *dwingen* daartoe, omdat ik voor mij zulk een dwang niet noodzakelijk acht.

Dr. KUYPER acht de crematie om vier voorname redenen in strijd met de christelijke belijdenis. Vooreerst is zij z. i. in strijd met den christelijken eerbied voor 's menschen lichaam. Doch het is juist uit eerbied daarvoor, dat velen de verbranding verkiezen in de plaats van het laten weggroten in een vuilnisput onder den grond. — Voorts: de dood is geen natuurnoodzakelijkheid, maar eene daad Gods, en wij moeten dus het lijk aan Hem overlaten en niet storend ingrijpen in de ontbinding er van. Over de stelling zal ik natuurlijk niet twisten. Maar uit haar en haar gevolg vloeit voort, dat men derhalve niet in de aarde mag begraven, en dat nog wel in een kist, en zoodoende het natuurlijk ontbindingsproces belemmeren en vertragen. Men herinnere zich hierbij wat ik over »ontbinding" en »verrotting" gezegd heb.¹ — De lichamelijke opstanding van Christus zou, zoo lezen wij,

---

¹ Niet ten onrechte noemt Sir HENRY THOMPSON de begraving *the artificial treatment* van de lijken, de verbranding *the natural treatment*. De behandeling door de Parsi is echter nog natuurlijker.

ondenkbaar zijn geweest, indien zijn lijk verbrand was geworden. Het zou mij nu bijna berouwen dat ik de eerste Christenen heb vrijgesproken van de beschuldiging, dat zij Gods macht beperkten door te gelooven, dat de opstanding van een verbrand lichaam onmogelijk was! — Eindelijk, de christelijke kerk verbiedt de vereering van menschenlijke overblijfselen. Doch ik zie niet in waarom zulk eene vereering uit de lijkverbranding zou moeten voortvloeien, meer dan uit de begraving. Een soort van afgoderij te drijven met de overledenen wordt blijkens de ondervinding door het begraven geenszins uitgesloten. Noch de begraving, noch de verbranding hebben daaraan schuld.

Dr. KUYPER hecht ook veel te veel waarde aan het overigens ontwijfelbare feit, dat de Christenen van ouds af en tot nu toe steeds hebben begraven en niet verbrand, — dat dientengevolge de latere Christenen de crematie voor kenmerkend heidensch en de begraving, — niettegenstaande deze ook door heidenen werd toegepast, — voor kenmerkend christelijk zijn gaan houden, en de christen-keizers en KAREL DE GROOTE de crematie hebben verboden.

„Onfeilbaar is ook de christelijke maatschappij bij het regelen der volkszedes en gewoonten niet geweest,” zoo zegt Dr. KUYPER zelf. En hij zal ook wel toestemmen, dat noch de *vox populi*, noch de kerkvaders en kerkleeraren, noch de christen-keizers met KAREL DEN GROOTEN onfeilbaar zijn geweest.¹

„Niettegenstaande dit alles verklaart Dr. KUYPER in zijn Program dat »wij” (dat zijn de antirevolutionairen) zich tegen de vrijlating van de lijkverbranding niet zouden verzetten, indien aan drie door hen gestelde voorwaarden werd voldaan.

De eerste dier voorwaarden is, dat van overheidswege gezorgd wordt dat niemand levend kan begraven worden; — de tweede, dat de over-

¹ Wanneer de persoon van OCTAVIUS, door MINUCIUS FELIX in zijn door Dr. KUYPER aangehaald werkje sprekende ingevoerd, de begraving »de oude en betere gewoonte” (*veterem et meliorem consuetudinem*) noemt, dan mogen wij, al weten wij dat werkje te waardeeren, toch gerust van hem in dat opzicht verschillen, even goed als ten aanzien van de onreine geesten (*impuri spiritus*) die hij onder de afgodsbeelden zegt te huizen, en dergelijke dingen meer. Evenzoo van den mede aangehaalden TERTULLIANUS, die, hoezeer ook van twijfelachtige rechtzinnigheid, echter zeker het onder de Christenen van zijn tijd heerschende gevoelen uitsprak, toen hij de crematie »wreed” noemde. — Anderen vinden het begraven wreed. — Men moet hier wel in het oog houden, dat bij de Romeinen de verbranding plaats had op brandstapels. De vereering van de verbrande lijken, waartegen TERTULLIANUS te veld trekt, gaat ons niet aan.

heid zorg drage dat de begraaving in ons ruw klimaat op de openbare begraafplaatsen zoo kunne geschieden, dat de belangstellenden met ontbloot hoofd zonder hinder bij de begrafenis kunnen tegenwoordig zijn, b. v. met behulp van eene tent.

Het eerste wordt mede verlangd door zeer velen die niet tot de richting van Dr. KUYPER behooren, en met eenigen goeden wil en eenige geldelijke opoffering zou er wel wat aan te doen zijn om artikel 5 van de Geneeskundige wet en alinea 4 van artikel 4 van de Wet op het begraven beter aan dat doel te doen beantwoorden. Maar, gelijk wij later zullen zien, juist de toelating der crematie zal een stap zijn om het verlangde te bekomen.

De tweede voorwaarde acht ik niet onbillijk. Maar de behoefte aan beschutting op eene begraafplaats zal te levendiger worden gevoeld, wanneer men ziet, dat zij, die hunne dooden laten verbranden, zonder hinder van het weer te hebben en zonder gevaar voor hunne gezondheid, aan die dooden de laatste eer kunnen bewijzen.

»En” — vaart Dr. KUYPER voort — »ten derde zou o. i. de overheid tot het doen verbranden van lijken geene vergunning moeten verleenen, zolang niet metterdaad gebleken was, dat wie dit zoeken, het zoeken voor zich zelf, en niet om propaganda te drijven voor heidensche costumen tegen het christelijke graf.”

Over die tegenstelling van de »heidensche” verbranding en het »christelijk” graf zullen wij maar niet meer spreken. — Wordt overigens hier bedoeld, dat de Hooge Regeering de crematie niet bij eene wet (want met het oog op de bestaande wet op het begraven wordt daarvoor eene wet gevorderd) moet toelaten, tenzij blijke dat zij, die om zulk eene wet vragen, daarmede alleen bedoelen vrijheid voor zich zelve en voor hen die ’t met hen eens zijn, dan zij hier gezegd dat althans de Nederlandsche Vereeniging niets anders bedoelt. Maar dat de voorstanders der crematie dan de lijkverbranding niet meer zouden mogen verdedigen en rechtvaardigen, niet zouden mogen trachten door de inrichting der crematie de tegen haar bestaande vooroordeelen te doen wegvallen (op welke andere wijze zouden zij propaganda maken?), — dat gaat te ver en zou de ergerlijkste tyrannie wezen.

De bezwaren van godsdienstigen aard, die ik van de zijde van anderen dan Dr. KUYPER vernam, komen in hoofdzaak op het aangevoerde neer. Nergens vind ik overigens een kerkelijk dogma, eene uitspraak van eene kerkvergadering tegen de crematie aangevoerd, — wel de verklaring dat er zulk een dogma of zulk eene uitspraak niet bestaat.

De argumenten, die van zekere zijde zijn aangevoerd voor de stelling: »de begraving is zedelijk, de verbranding onzedelijk», behoeven slechts genoemd te worden om van zelf wederlegd te zijn. »De begraving is ouder dan de verbranding, *derhalve* zedelijker». »De Christenen, Mohamedanen en Joden hebben altijd begraven, en (getuige het Oera-Linda-boek!) onze voorouders ook.» »De begraving is de oudste, dáárom de beste, en *dus* de door God aangewezen behandeling van een lijk.» — *Ex ungue leonem!*

En wat zal ik nu zeggen van de aesthetische bezwaren tegen de lijkverbranding en ook tegen de begraving? Hier is alles van subjectieven aard, en het individueel aesthetisch gevoel doet hier uitspraak. Hier vindt de oude spreuk, dat over de smaken niet te twisten is, hare toepassing. Maar dit wil ik toch, wat mij zelve aanbelangt, nog zeggen, dat ik het eens ben met TRACY, wanneer hij zich aldus uitdrukt: »Het is alleszins waarschijnlijk dat, indien men tot dusver aan het verbranden der lijken gewoon was geweest, en er nu werd voorgesteld die door begraving te doen vervangen, er een kreet van afgrijzen zou opgaan tegen zulk een barbaarsch denkbeeld»¹. Wat ik over den aard van het proces van ontbinding en verrotting in de aarde heb aangemerkt, zal wel voldoende zijn, zonder dat ik het hier herhaal, om te doen begrijpen waarop zulk een afkeer van de begraving berust.

Er schiet nu nog een bezwaar tegen de lijkverbranding over, dat wel het belangrijkste van allen is. Het is het juridisch-criminalistische. „De verbranding maakt het onmogelijk bij twijfelachtige identiteit van een lijk deze te bewijzen, — en, wat nog meer zegt, vernietigt alle sporen van aangebracht geweld en van vergiftiging.»

Wat 't eerste aangaat, zoo zou men het verbranden van lijken van onbekenden kunnen verbieden en de begraving er van bevelen. Het andere gedeelte van het bezwaar is moeilijker uit den weg te ruimen, doch toch niet onoverkomelijk. Men mag wel veronderstellen dat, waar de crematie is toegestaan geworden, daarbij aan het bezwaar, waarvan wij thans spreken, is gedacht. Welke voorzorgen nu al die regeeringen met het oog daarop hebben bevolen, is mij onbekend, met

¹ *Public Nuisances*. Bij ROGER S. TRACY, M. D. in *A Treatise on Hygiene and Public Health*, edited by ALBERT H. BUCK, M. D. London 1879, Vol. II, pag. 455.

uitzondering van die, welke te Gotha en in Italië gelden. Over de voorwaarden, in Italië voor de crematie gesteld, sprak ik reeds vroeger. Volgens anderen mag te Milaan geen lijkverbranding plaats hebben, dan op een attest van den geneesheer des overledenen, waarin uitdrukkelijk wordt verklaard, dat de oorzaak des doods eene natuurlijke ziekte was en volgens zijne overtuiging niet het gevolg van eene misdaad, en voorts niet zonder verloop van den prefect, van den officier van den burgelijken stand en van dien van justitie. En er is reeds een voorbeeld bekend dat deze voorzorgen, die men, let wel, zonder de crematie niet zou hebben genomen, de justitie op het spoor hebben gebracht van feiten, die haar anders ontsnapt zouden zijn.¹ Te Gotha wordt de crematie niet toegestaan, dan wanneer de overledene voor zijn dood den wensch om verbrand te worden uitdrukkelijk heeft geuit en zijne familie daarin toestemt. Tevens wordt vereischt een certificaat van den gerechtelijken geneeskundige, die met het constateren van den natuurlijke dood is belast, alsmede een onderzoek van het gemeentebestuur omtrent de omstandigheden, die bij den dood plaats grepen².

Bij ons mag tegenwoordig geen lijk worden begraven zonder verlegging van eene verklaring van den behandeld hebbenden geneesheer, waarbij de dood en, zooveel mogelijk, de aard der ziekte, waaraan de lijder is gestorven, wordt geconstateerd. Bij 't ontbreken van die verklaring, b. v. wanneer de overledene niet geneeskundig behandeld is, moet volgens de wet op het begraven doodschouw verricht worden. Nu kan zeker de behandelende medicus eene verkeerde diagnose maken en b. v. de symptomen van eene vergiftiging miskennen. De doodschouw kan ook zeer oppervlakkig verricht worden, uitsluitend met het oog op het constateren van den dood. Maar indien men alinea 4 van artikel 4 der begraafwet zoodanig wijzigde, dat de doodschouwer er door verplicht werd op nog wat meer te letten, en dan tevens alle lijken, voor welke verbranding wordt aangevraagd, aan dienzelfden doodschouw werden onderworpen, dan zouden er wellicht, zooals te Milaan geschied is, nu en dan feiten aan 't licht komen, waarvan de justitie anders nooit kennis zou hebben gedragen. En ik houd mij overtuigd, dat dan iemand, die een zijner huisgenooten vergiftigd had, — men denke aan de kort geleden plaats gehad hebbende, algemeen bekende gevallen, — zich wel zou wachten voor dezen de lijk-

¹ J. ARNOULD in: *Nouveaux élémens d'hygiène*. Paris 1881. Pag. 1286.

² DE PIETRA SANTA EN DE NANSOUTY. l. l. pag. 35.

verbranding aan te vragen en oneindig liever de begraving zou verkiezen. Men zou daarbij ook nog kunnen bepalen dat de urnen, kistjes enz., met de asch van de verbrande lijken gevuld, niet dadelijk aan de rechthebbenden mochten worden afgeleverd, maar gedurende zekeren tijd in het crematorium moesten bewaard blijven.

Wellicht zouden wij zoo van lieverlede komen tot den algemeenen doodschouw, het ideaal van velen, o. a. van KÜCHENMEISTER, die niet ten onrechte aanmerkt, dat de gerechtelijke exhumatie van een begraven lijk eigenlijk niets anders is, dan eene proef om een verzuim, dat door den Staat begaan is, weer goed te maken. — In elk geval vertrouw ik met TRACY, dat bij eene veelvuldiger toepassing der lijkverbranding het menschelijk vernuft wel een weg zal vinden om het bezwaar te overwinnen.

Ik ben gekomen aan het einde van mijne beschouwing. Wat is daarvan de uitkomst?

In de eerste plaats, — en ik geloof niet dat ik in *dit* opzicht tegenspraak zal ontmoeten, — dat uit het zuiver hygieinisch oogpunt de lijkverbranding verreweg de voorkeur verdient boven de begraving, — waarbij men nog dit economische voordeel der verbranding kan voegen, dat, al werd ook de overblijvende asch op een en dezelfde plaats bewaard, daarvoor zeer weinig terrein noodig is.

Vervolgens dat het gevaar, dat het plantenleven en dientengevolge het dierlijk leven op onze aardbol van de zijde der lijkverbranding zou dreigen, volstrekt niet bewezen is, en dat men, in aanmerking genomen dat het nog zeer lang zal duren voor de gewoonte om de lijken te verbranden bij een volk wortel zal hebben geschoten, het er gerust op kan wagen de lijkverbranding toetestaan, tot den tijd dat het bestaan van het gemelde bezwaar zal bewezen zijn.

Voorts dat er geen godsdienstig dogma noch ook eenig onbetwistbaar gebod der zedewet bestaat, die de lijkverbranding zoude kunnen verbieden, evenmin als er mij een bekend is dat tegen het begraven zou gericht zijn; en dat de godsdienstige bezwaren, die evenwel tegen de lijkverbranding worden aangevoerd, hunnen grond hebben in eene subjectieve beschouwingwijze, die men eerbiedigen kan zonder haar te deelen, en waarbij hij, die haar deelt, niet het minste recht heeft hem, bij wien dat niet het geval is, van ongodsdienstigheid of onzedelijkheid

te beschuldigen. Zoo ergens, is hier naar mijn inzien van toepassing de uitspraak van den apostel der heidenen: »Wie meent dat iets onrein is, dien is het onrein,» — en: »Een iegelijk zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd.»

Wat verder betreft het humane of inhumane, het al of niet aesthetische van de eene of de andere handelwijze met de lijken, daaromtrent kunnen de gevoelens zeer uiteenloopen; doch hier vooral komt alles op het subjectieve gevoel neer. En daarover moet niet getwist worden, om de eenvoudige reden dat twisten hier niets baat. Vind ik de een of andere sterk realistische schilderij leelijk en walgingwekkend, — een ander wordt er door aangetrokken en de beschouwing er van wekt misschien bij hem eene aangename sensatie. En of ik nu hem tracht te betoogen dat hij er óók afkeer van moest gevoelen, en hij mij, dat ik er behagen in moest scheppen, dat helpt niets. Het slot is, dat ik het verder ongezien laat, en hij voortgaat zich er in te vermeien, misschien het wel koopt.

Eindelijk herhaal ik wat ik zoo even over het juridisch bezwaar heb gezegd, dat namelijk dat bezwaar te veronzijdigen is door zekere aan het verlof om te verbranden toe te voegen voorwaarden, en dat, mocht de lijkverbranding meer en meer worden toegepast, het menschelijk vernuft wel een middel zal vinden om aan dat bezwaar te gemoet te komen.

En wat is nu de einduitkomst? Vraagt men mij of ik de afschaffing der begraving en de gedwongen invoering der verbranding noodig acht, dan zeg ik met volle overtuiging: neen! Want er moet nog bewezen worden dat *alle* begraafplaatsen als zoodanig schadelijk zijn en er geen middel te vinden is, — en, zoo het gevonden werd, niet aanwendbaar is, — om de nadeelen, die aan het begraven verbonden zijn, volkomen te keeren. En voordat dit is geschied, heeft men m. i. geen recht zulk een diep ingrijpenden maatregel te eischen en te nemen. Iets anders zou het zijn indien dat bewijs geleverd werd. Want waar het bewezen is dat eene handelwijze niet alleen den persoon die haar uitvoert, maar ook anderen, die zulk eene handelwijze niet goedkeuren, groot nadeel toebrengt, en de schade lijdenden niet zelve bij machte zijn zich voor dat nadeel te behoeden, mag de Staat voorzeker die handelwijze verbieden.

Maar tusschen gebieden en verbieden is een middenweg, dat is *toelaten*. Onze tegenwoordige wet verbiedt de verbranding der lijken. Waarom? Wel, eenvoudig omdat men bij het maken van die wet niet aan verbran-

ding gedacht heeft. Maar nu de lijkverbranding eene zaak is geworden aan de orde van den dag, en zeer velen wenschen de vrijheid te mogen hebben hunne lijken te verbranden, is het nu niet onbillijk die vrijheid te blijven weigeren? De voorstanders der begraving kunnen als een recht eischen, dat hun worde toegelaten met begraven voort te gaan, maar daarentegen kunnen de voorstanders der lijkverbranding met evenveel recht vorderen dat hun worde toegestaan te verbranden. Op welken grond weigert men dit? Niet op sanitaire, godsdienstige, zedelijke, economische of aesthetische gronden voorzeker, — hoogstens op grond van het criminalistisch bezwaar. Maar dat weegt, gelijk ik meen aangetoond te hebben, niet zoo zwaar of behoeft het althans niet te doen, wanneer men maar niet uit gemakzucht er tegen opziet de lijkverbranding aan doelmatige voorwaarden te onderwerpen. — Het verdient — laat ik er dit nog bijvoegen — opmerking, dat twee van de meest uitstekende leden van de *Société de médecine légale de France*, de heeren NAPIAS en GALLARD, tot de ijverigste voorstanders der lijkverbranding behooren. ¹

Ik vereenig mij daarom geheel met het votum, in September 1882 door het internationaal congres voor gezondheidsleer te Genève uitgesproken: »dat alle regeeringen, hulde doende aan de beginselen van vrijheid, en handelende in overeenstemming met de wetten der hygiëne, de wettelijke hinderpalen mogen doen verdwijnen, die zich nog in sommige landen tegen de facultative lijkverbranding verzetten.»

April, 1884.

NASCHRIFT.

Bij hetgeen op blz. 245 gezegd is over de rol, die onderscheidene insecten enz. bij de ontbinding van een lijk spelen, moet wel de vraag rijzen, hoe het mogelijk is, dat men b. v. de larven van vliegen

---

¹ L. PIVION, in: *La nouvelle Revue*, 15 Aug. 1883, pag. 718. Vgl. DE PIETRA SANTA en DE NANSOUTY, l.l. pag. 12.

aantreft bij midden in den winter begravene lijken. Reeds ORFILA heeft daarop de aandacht gevestigd in zijn nog steeds lezenswaardig *Traité des exhumations juridiques*. Hij schrijft daar: »Ce serait ici le cas de demander quelle est, dans toutes les saisons de l'année, l'origine de ces larves, de ces nymphes et de ces insectes, surtout de la *Musca Tachina simplex* de Meigen, que nous avons si souvent rencontrée à l'ouverture de cadavres enterrés à la profondeur de quatre à cinq pieds, depuis plusieurs mois et même depuis quelques années. La ponte de quelques-unes de ces mouches à la surface des cadavres paraîtra insuffisante pour expliquer le phénomène, dès qu'on l'observe également sur les corps enterrés en hiver, époque pendant laquelle il n'y a point de mouches.» — ORFILA besluit met te zeggen: Avouons qu'il nous est impossible de résoudre ce problème.» — Ofschoon de kennis aangaande het leven en de voortplanting der insekten sedert den tijd van ORFILA wel zal zijn vooruitgegaan, en hetgeen voor hem een raadsel was, dit voor den hedendaagschen entomoloog wellicht niet meer zal wezen, moet ik toch erkennen de oplossing er van niet te hebben kunnen vinden in de boeken die ter mijner beschikking staan. Daar ik geloof, dat dit met menigen lezer van het Album der Natuur, bij wien de hier besproken vraag gerezen is, ook het geval zal zijn, meende ik er hier van te moeten gewagen. Misschien gevoelt zich een entomoloog er door opgewekt de noodige opheldering te geven.

Aan het op bladz. 251 gezegde over den stand der crematiekwestie in Engeland kan ik thans (3 Mei) toevoegen, dat het Lagerhuis, na eene beraadslaging van bijna vier uren, een door Dr. CAMERON ingediend ontwerp tot wettelijke regeling in het Vereenigd Koninkrijk van de lijkverbranding met 148 tegen 79 stemmen heeft verworpen. Sir LYON PLAYFAIR, Dr. FARQUHARSON en de heer LABOUCHÈRE verdedigden het onderwerp met warmte. De eerstgenoemde deed o. a. opmerken, dat de resultaten van de lijkverbranding geheel identisch zijn met die der gewone begraving, behalve wat betreft de snelheid, waarmede de eerste plaats heeft. De minister HARCOURT bestreed het ontwerp, omdat volgens hem door de crematie de ontdekking van vergiftigingen in vele gevallen onmogelijk zou worden, en ten tweede, omdat zij zou strijden tegen het menschelijk gevoel. Die minister moet, volgens

de dagbladen, gezegd hebben, dat de geschiedenis bewijst dat er in de lijkverbranding iets is, wat tegen het natuurlijk menschelijk gevoel strijdt; de Grieken toch verbrandden de lijken niet, — de Romeinen alleen in den tijd der republiek!!

De *Times* is van oordeel, dat Dr. CAMERON het betrekkelijk groot aantal stemmen, dat zijn ontwerp verkreeg, als eene aanmoediging kan beschouwen. Terecht merkt het blad aan, dat het toch niet opgaat, om argumenten, ontleend aan het gevoel van een deel der natie, te gebruiken ten einde dat deel in staat te stellen het andere deel te verhinderen zijne meening te doen gelden en in praktijk te brengen.

Inderdaad, het weigeren van de vrijheid tot crematie op *dien* grond is in een vrijen Staat niet te verdedigen. En wat het vergiftigingsargument betreft, — indien de crematie onderworpen wordt aan de voorwaarden, die reeds daar, waar zij geoorloofd is, gesteld zijn, dan kan de lijkverbranding juist het omgekeerde te weeg brengen van wat de tegenstanders er van vreezen.

Op bladz. 250 gelieve men in regel 12 v. b. *die* in *de* te veranderen.

D. L.
